

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/90187>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Sociaal vertrouwen in de Europese context

Een multiniveauanalyse met achttien landen

Aafke Dohmen, Ellen Verbakel en Gerbert Kraaykamp¹

Summary

Social trust in the European context

A multi-level analysis of 18 countries

This study investigates to what extent differences between European countries in the level of social trust may be explained by compositional and contextual factors. Hypotheses were derived with respect to socioeconomic success, social engagement, social distance and religiosity. A multi-level analysis performed on 24,203 respondents from 18 countries in the 2002 European Social Survey shows that people express more social trust if they are socioeconomically more successful, are active participants in social organizations, experience little social distance, and are religious. In addition, a society's context shapes social trust; people living in countries with high levels of social engagement, with low levels of ethnic fragmentation and with a large percentage of religious people show more social trust.

I. Achtergrond en probleemstelling

Het vertrouwen dat mensen hebben in elkaar, in de politiek en in instituties is een onderwerp dat sterk in de belangstelling staat. Sociaal vertrouwen wordt daarbij vaak gezien als een indicator voor sociale cohesie en tevens als een indicator voor het concreet functioneren van een samenleving. In het bestaande sociaalwetenschappelijke onderzoek vindt men twee manieren waarop sociaal vertrouwen wordt bestudeerd. Een eerste benadering kijkt naar verschillen in de mate van sociaal vertrouwen vanuit individueel perspectief; sociaal vertrouwen is dan een persoonlijke eigenschap en hangt samen met individuele kenmerken. Verscheidene onderzoeken tonen aan dat er verschillen in vertrouwen

bestaan tussen sociale groepen, bijvoorbeeld tussen hoog en laag opgeleiden, mannen en vrouwen, en jongeren en ouderen (Brehm & Rahn 1997; Newton 1999; Orren 1997; Whiteley 1999). Een tweede benadering ziet sociaal vertrouwen vooral als een eigenschap van de samenleving waarin mensen leven. Zo kan de respons op de vraag 'in hoeverre mensen in het algemeen te vertrouwen zijn' ook worden geïnterpreteerd als de ervaren betrouwbaarheid van de sociale omgeving, daarmee wijzend op een kenmerk van een samenleving en niet alleen van een individu (Newton 2001; Putnam 2000). In deze studie worden de twee benaderingen expliciet gecombineerd door na te gaan in hoeverre er verschillen bestaan binnen én tussen landen in de mate van sociaal vertrouwen. Meer specifiek onderzoeken we in hoeverre deze verschillen inhoudelijk te duiden zijn door te analyseren welke individuele en contextuele factoren verantwoordelijk zijn voor verschillen in sociaal vertrouwen in achttien Europese landen.

Vertrouwen is van essentieel belang in het opbouwen van relaties tussen personen. Een veel genoemd begrip hierbij is reciprociteit: ik doe iets voor jou in de veronderstelling dat jij of iemand anders dat ook voor mij doet. Coleman (1990) beargumenteert dat reciprociteit in basis rationeel is, omdat een dienst of hulpbron die men weggeeft op een moment dat die goed kan worden gemist als minder kostbaar wordt ervaren dan diezelfde dienst of hulpbron die men terugkrijgt op het moment dat men die zelf nodig heeft. Vertrouwen is hierbij essentieel om ervan uit te kunnen gaan dat de ander daadwerkelijk zal 'terugbetalen'. Uiteraard kan reciprociteit ook worden afgedwongen middels sancties, wetten en regels. In grotere verbanden zijn sancties echter minder effectief dan vertrouwen, omdat bij het controleren of de afspraken worden nagekomen altijd de vraag rijst: wie controleert de controleurs? Reciprociteit zorgt er derhalve voor dat men in het opbouwen van sociale relaties niet continu op de hoede hoeft te zijn. Sociaal vertrouwen wordt daarom gezien als een voorwaarde om onzekere en complexe situaties, waarmee mensen steeds vaker geconfronteerd worden, aan te gaan (Lewis & Weigert, 1985; Luhmann, 1979).

Om tot een duidelijke definiëring van sociaal vertrouwen te komen wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen exclusief en algemeen vertrouwen (Yamagishi & Yamagishi, 1994). Exclusief vertrouwen is het vertrouwen tussen mensen binnen groepen en algemeen vertrouwen wordt gezien als groepsoverschrijdend vertrouwen. Verschillen in exclusief vertrouwen zijn redelijk begrijpelijk, omdat deze vorm het sterkst is in kleine (traditionele) gemeenschappen waar men elkaar kent en de sociale controle groot is (Gambetta, 1988; Portes & Landholt, 1996; Portes & Sensenbrenner, 1993). Algemeen sociaal vertrouwen daarentegen is een stuk moeilijker te verklaren, want waarom zouden we mensen die we

niet of nauwelijks kennen vertrouwen? Toch is het juist deze vorm van vertrouwen die steeds belangrijker lijkt te worden. Traditionele gemeenschappen (gebaseerd op bijvoorbeeld geloof of bloedband) die zorgen voor een sterke mate van exclusief vertrouwen, verliezen immers terrein aan lossere gemeenschappen die veel meer dynamiek en flexibiliteit kennen (Duyvendak & Hurenkamp, 2004). Algemeen sociaal vertrouwen is essentieel in deze lossere gemeenschappen, omdat het interactie en uitwisseling tussen verschillende mensen mogelijk maakt. Ons onderzoek richt zich specifiek op dit algemene sociale vertrouwen, hetgeen we beschrijven als 'het geloof dat men niet, in het ergste geval, jouw belangen bewust of opzettelijk zal schaden en dat men, in het beste geval, naar jouw belangen zal handelen' (Delhey & Newton, 2003).

Bij onze verwachtingen die we in de volgende paragraaf nader uitwerken, brengen we een ordening aan in de theoretische inzichten die eerdere studies hebben voortgebracht. We onderscheiden vier groepen van individuele factoren die bijdragen aan de verklaring van sociaal vertrouwen: maatschappelijk succes, maatschappelijke participatie, sociale distantie en religiositeit. Hiervoor wordt geput uit studies die het individuele perspectief centraal stelden en bijvoorbeeld vonden dat 'winnaars' van de samenleving meer vertrouwen tonen dan 'verliezers' (Newton, 1999; Orren, 1997; Putnam, 2000; Whiteley, 1999), vrijwilligerswerk een positieve invloed (Brehm & Rahn, 1997; Putnam, 2000; Uslaner, 2002) en traumatische ervaringen een negatieve uitwerking (Alesina & La Ferrara, 2002; Hall, 1999) hebben op sociaal vertrouwen, en dat kerkleden er vaker vanuit gaan dat mensen te vertrouwen zijn dan niet-kerkleden (De Hart, 1999).

Nieuw is dat we de mechanismen die spelen op individueel niveau ook consequent vertalen naar het contextuele niveau en deels nieuwe hypothesen formuleren om te voorspellen in welke context (land) mensen meer sociaal vertrouwen vertonen. Studies die zich richtten op het contextuele perspectief hebben reeds aangetoond dat in landen met een hoge welvaart, democratie en een homogene bevolking meer sociaal vertrouwen wordt aangetroffen (Alesina & La Ferrara, 2002; Delhey & Newton, 2004; Inglehart, 1999; Knack & Keefer, 1997; Newton, 2001; Putnam, 1993; Uslaner, 2000). Ons theoretisch raamwerk kan hiermee worden gezien als een gestructureerde samenvatting en een uitbreiding op de kennis die bestaat over de invloed van individuele en contextuele kenmerken op sociaal vertrouwen.

De vraagstelling die we in dit onderzoek beantwoorden luidt:

In hoeverre zijn verschillen in de mate van sociaal vertrouwen in Europese landen te verklaren door zowel individuele als contextuele aspecten van maatschappelijk succes, maatschappelijke participatie, sociale distantie en religie?

Onze verwachtingen worden getoetst middels een multiniveauanalyse met informatie over achttien landen uit het European Social Survey 2002.

157

2. Individuele en contextuele verklaringen voor sociaal vertrouwen

2.1 Individuele kenmerken

Vertrouwen is onmisbaar in relaties. Concreet worden er afspraken tussen mensen gemaakt, omdat men ervan uitgaat dat die worden nagekomen. Reciprociteit is daarom een belangrijk element van vertrouwen. Voor sommige personen zijn de consequenties van het schenden van vertrouwen echter ernstiger dan voor anderen. Een eerste algemene verwachting is dat personen die *maatschappelijk succesvol* zijn minder risico lopen omdat ze eventuele vervelende gevolgen gemakkelijker kunnen dragen dan personen die maatschappelijk minder succesvol zijn. Een aspect van maatschappelijk succes dat van invloed is op sociaal vertrouwen is het inkomen (Newton, 1999; Orren, 1997; Putnam, 2000; Whiteley, 1999). Een hoger inkomen vermindert op een praktische manier de risico's door het bezit van financiële reserves. Bij een schending van het vertrouwen zijn de relatieve gevolgen voor mensen met een hoger inkomen hierdoor minder groot dan bij mensen met een lager inkomen. Hieruit volgt de verwachting dat *hoe hoger het inkomen, des te hoger de mate van sociaal vertrouwen is*. Een ander relevant aspect van maatschappelijk succes is het bereikte opleidingsniveau. In het onderwijs maakt men kennis met andere culturen, ontwikkelt men een breder wereldbeeld en leert men door kennis en informatie verder te kijken dan uiterlijke verschillen (Brehm & Rahn, 1997). Waar onwetendheid een terughoudende reactie teweeg kan brengen die sociaal vertrouwen in de weg staat, is het waarschijnlijk dat kennis van andere culturen een meer open houding creëert en daarmee sociaal vertrouwen stimuleert. Deze open en genuanceerdere houding maakt het aannemelijk dat *hoger opgeleiden meer sociaal vertrouwen vertonen dan lager opgeleiden*.

Ten tweede kan de maatschappelijke participatie van een persoon op verschillende manieren bijdragen aan de mate van sociaal vertrouwen. Door verenigingsparticipatie heeft men contact met anderen, leert men te werken in teamverband en respect te hebben voor regels; het vergroot zodoende sociale vaardigheden (Bellah, Madsen, Swidler, Sullivan & Tipton, 1985). Putnam veronderstelt dat maatschappelijke participatie ertoe leidt dat men via face-to-face contact personen met een andere achtergrond leert te vertrouwen (Putnam, 1993; 1995a; 1995b; 2000). Vanuit Putnams standpunt dat face-to-face interactie noodzakelijk is bij de vor-

ming van sociaal vertrouwen kan worden gesteld dat intensieve participatie tot meer sociaal vertrouwen leidt. Dekker en van den Broek (1998) twijfelen echter aan de noodzaak van face-to-face interactie en stellen dat het niet zozeer uitmaakt of men actief of passief participeert, als men maar participeert. Bij passieve participatie (zonder contact) kan men denken aan het geven van financiële ondersteuning door een jaarlijkse donatie of het onderschrijven van ideologische standpunten van verenigingen door de ondertekening van petitie's. De 'theory of imagined community' stelt dat aansluiting bij een vereniging, ook al is dat alleen via een donatie, leidt tot een gevoel van binding met die vereniging en haar leden (Anderson, 1991; Newton, 1999; Whiteley, 1999). Zodoende kan ook het passieve lidmaatschap leiden tot een toename in de mate van sociaal vertrouwen, al zal de invloed minder groot zijn dan bij actieve participatie, waarin face-to-face contacten en het groepsgevoel worden gecombineerd. Hieruit volgt de hypothese: hoe actiever de intensiteit van maatschappelijke participatie, des te hoger de mate van sociaal vertrouwen. Naast de intensiteit wordt ook de kwantiteit van participatie, het aantal verenigingen waarvan men lid is, van invloed geacht op de mate van sociaal vertrouwen. Op het moment dat iemand in meerdere verenigingen participeert, is de kans groter dat men in contact komt met mensen met verschillende achtergronden. Vanuit deze redering is te verwachten dat mensen die in meer verenigingen participeren meer sociaal vertrouwen ontwikkelen dan mensen die in minder verenigingen participeren. De bovengenoemde hypothesen impliceren een causale relatie tussen maatschappelijke participatie en sociaal vertrouwen, maar deze causaliteit wordt soms ter discussie gesteld: het is eveneens plausibel dat mensen met meer sociaal vertrouwen meer geneigd zijn vrijwilligerswerk te verrichten of anderszins met mensen in contact te treden via verenigingen. Brehm en Rahn (1997) hebben deze causaliteitskwestie nader onderzocht en kwamen tot de conclusie dat het effect van maatschappelijke betrokkenheid op sociaal vertrouwen sterker is dan omgekeerd. Wij onderkennen deze causaliteitsproblematiek en zien in dit artikel af van te sterke causale claims.

Een derde relevant aspect is de *sociale distantie* die men ervaart tot andere personen in een samenleving. Aspecten die de afstand tot anderen kunnen beïnvloeden, zijn de mate van identificatie met anderen en de ervaringen die men heeft opgedaan in het vertrouwen van mensen en dan met name de negatieve ervaringen. De belief-congruencytheorie stelt dat mensen vooral de neiging hebben om te gaan met mensen met dezelfde waarden en normen en dat identificatie belangrijk is bij het creëren van vertrouwen tussen mensen; het is immers gemakkelijker om iemand te vertrouwen die op je lijkt (Rokeach, Smith & Evans, 1960). Door gelijkenis ontstaat het gevoel dat een ander er dezelfde normen

en waarden op nahoudt en dus wel te vertrouwen zal zijn. De mogelijkheid tot identificatie met andere mensen is beperkter voor mensen die zichzelf tot een minderheid voelen behoren. Hieruit volgt onze verwachting dat *mensen die zichzelf tot een minderheid rekenen minder sociaal vertrouwen vertonen dan mensen die zichzelf niet tot een minderheid rekenen*. Ook vermoeden we dat het meemaken van traumatische ervaringen leidt tot minder sociaal vertrouwen (Alesina & La Ferrara, 2002; Hall, 1999). Negatieve ervaringen kunnen de sociale distantie die men ervaart vergroten doordat men niet meer durft uit te gaan van een eerlijke behandeling. Belangrijke traumatische ervaringen zijn het slachtoffer worden van criminaliteit en het ervaren van discriminatie. Het is te verwachten dat men hierdoor voorzichtiger wordt met het vertrouwen van mensen. De hypothesen die hieruit volgen zijn: *slachtoffers van criminaliteit vertonen minder sociaal vertrouwen dan mensen die hier geen slachtoffer van zijn en mensen die zich gediscrimineerd voelen vertonen minder sociaal vertrouwen dan mensen die zich niet gediscrimineerd voelen*.

Het vierde aspect dat we in oenschouw nemen is *religiositeit*. Morele percepties als medeleven, zorg om de ander en naastenliefde zijn in vrijwel elke religie terug te vinden (Batson, Schoenrade & Ventis, 1993). Enerzijds is om anderen, inclusief onbekenden, lief te hebben of te verzorgen een zekere mate van algemeen vertrouwen een noodzakelijke voorwaarde. Anderzijds zal vertrouwen in de medemens toenemen als mensen geloven in en uitgaan van het goede in de mens. Ervan uitgaande dat mensen die gelovig zijn de beschreven morele percepties ook daadwerkelijk onderschrijven, leiden we af dat *gelovigen meer sociaal vertrouwen vertonen dan niet gelovigen*.

2.2 Contextuele kenmerken

Op individueel niveau verwachten we dat maatschappelijk succes de mate van sociaal vertrouwen vergroot. Ook op het niveau van landen is onze gedachte dat de zekerheid van voorspoed kan bijdragen aan de mate van sociaal vertrouwen (Inglehart, 1999; Knack & Keefer, 1997; Putnam, 2000). We verwachten vooral dat het verminderen van de inkomensongelijkheid door het herverdelen van inkomen een manier is om veel inwoners te laten meedelen in de aanwezige welvaart. In landen met veel ongelijkheid heerst vaak een individualistischere mentaliteit van zelfredzaamheid en competitie, hetgeen moeilijker samengaat met vertrouwen in de medemens. In diverse landen zijn er sociale regelingen die al te grote ongelijkheid in inkomen tegengaan. Doordat in deze landen meer inwoners profiteren van de voorspoed in hun land, worden de risico's van een geschonden vertrouwen beperkt en zullen personen meer sociaal vertrouwen vertonen dan de inwoners van landen waarin

meer inkomensongelijkheid wordt aangetroffen. Daarom verwachten we dat naarmate de inkomensongelijkheid in een land kleiner is, de mate van sociaal vertrouwen hoger is.

Ook verwachten we dat de mate van *verenigingsparticipatie* op land-niveau van belang is bij het verklaren van sociaal vertrouwen. Putnam (1993) betoogt in zijn zogenoemde 'societal theory' dat een samenleving met een grote verscheidenheid aan vrijwillige organisaties meer sociaal vertrouwen genereert. Deze redenering gaat uit van het principe dat als er veel mensen in de directe sociale omgeving maatschappelijk actief zijn, ook andere personen de eerder besproken 'sociale vaardigheden' meekrijgen – ongeacht of ze zelf participeren – zodat het sociale vertrouwen wordt bevorderd. Dit leidt tot de verwachting dat *naarmate het percentage maatschappelijk participanten in een land hoger is, de mate van sociaal vertrouwen hoger is*.

Zoals eerder aangegeven, stelt de sociaal psychologische belief-congruencytheorie dat mensen met vergelijkbare waarden en normen naar elkaar toe trekken (Rokeach et al., 1960). Mensen identificeren zich makkelijker met anderen als die ander op hen lijkt. Op het individuele niveau stelden we op basis hiervan dat het behoren tot de maatschappelijke meerderheid bijdraagt aan het sociale vertrouwen door een vermindering van de sociale distantie. Op het niveau van samenlevingen draagt een grote *homogeniteit* op vergelijkbare wijze bij aan het vertrouwen (Alesina & La Ferrara, 2002; Delhey & Newton, 2004; Knack & Keefer, 1997; Uslaner, 2000). Een relevant kenmerk van landen in dit verband is de mate van etnische fragmentatie. Uitgaande van de theorie, geeft fragmentatie aan dat het moeilijker is zich met anderen te identificeren. Daarnaast kan fragmentatie in een samenleving leiden tot spanningen en conflicten, hetgeen de interne solidariteit en coöperatiebereidheid doet afnemen met alle negatieve gevolgen vandien voor de mate van sociaal vertrouwen. De verwachting luidt daarom dat *naarmate de etnische fragmentatie in een land kleiner is, de mate van sociaal vertrouwen hoger is*.

Ten slotte verwachten we dat de mate van sociaal vertrouwen afhankelijk is van de *mate van religiositeit* van een land. In landen met veel gelovigen worden alle inwoners sterker blootgesteld aan religieuze waarden, waaronder de eerder genoemde morele percepties van naastenliefde (Uslaner, 2002). Redenen hiervoor zijn enerzijds dat de cultuur en regelgeving in een religieus land sterker zullen zijn doordrongen van religieuze waarden en anderzijds dat de kans groter is dat mensen met wie men omgaat gelovig zijn (Kelley & De Graaf, 1997). We verwachten derhalve dat in landen waar veel inwoners gelovig zijn, morele percepties als die van naastenliefde ook door personen die niet gelovig zijn worden overgenomen. Hierdoor verwachten we dat *de mate van sociaal vertrouwen in een land toeneemt als het percentage gelovigen in een land hoger is*.

3. Data en operationalisering

3.1 Data

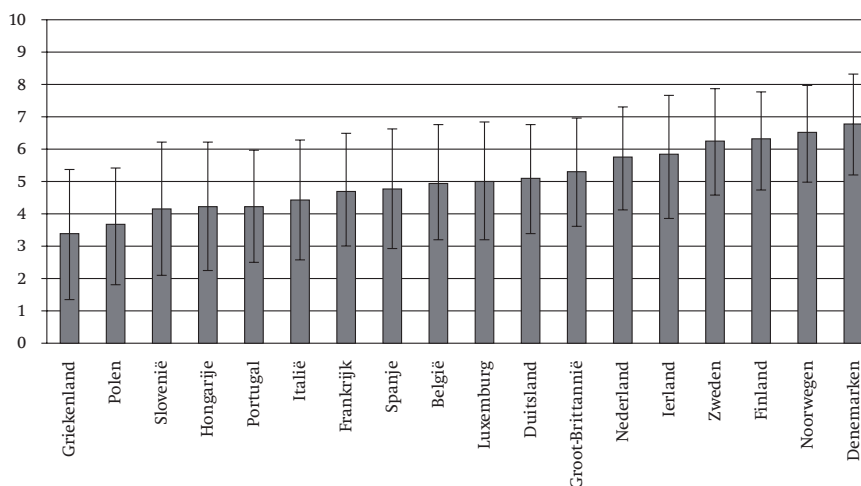
Om de opgestelde hypothesen te kunnen toetsen gebruiken we de data van het European Social Survey 2002 (ESS, 2004a). Dit is een vergelijkende studie over veranderende attitudes en waarden in Europese landen. De respondenten zijn middels een a-selecte steekproef geselecteerd. De vragenlijsten zijn in de periode van september 2002 tot en met december 2003 face-to-face afgenomen. Het ESS is in 21 Europese landen afgenomen. Daarnaast zijn ook inwoners van Israël ondervraagd. Aangezien ons onderzoek zich beperkt tot de Europese context is ervoor gekozen om Israël buiten beschouwing gelaten. Tsjechië en Zwitserland zijn niet meegenomen, omdat voor deze landen de gegevens over maatschappelijke participatie ontbreken. Oostenrijk is verwijderd vanwege de niet toereikende opleidingsgegevens. Voor een uitgebreide beschrijving van de dataverzameling verwijzen we naar de datadocumentatie van het ESS (ESS, 2004b; Jowell et al., 2003). Tabel 2 geeft een overzicht van de responspercentages en de analysepopulatie voor alle geselecteerde landen. De gemiddelde respons bedraagt 61 procent en is het laagst in Frankrijk (41,3 procent) en het hoogst in Griekenland (80 procent). Voor dit onderzoek zijn personen geselecteerd tussen de 25 en 70 jaar oud met geldige waarden op de drie items die sociaal vertrouwen representeren. We hebben respondenten geselecteerd vanaf 25 jaar om er zeker van te zijn dat vrijwel iedereen zijn of haar schoolloopbaan heeft afgerond. Na verwijdering van respondenten met ontbrekende waarden op minimaal één onafhankelijke variabele ($N = 929$) bedraagt de totale analysepopulatie 24.203 respondenten.

161

3.2 Operationalisering

In het ESS-2002 zijn drie vragen opgenomen over sociaal vertrouwen, te weten: (1) Denkt u, in het algemeen, dat de meeste mensen te vertrouwen zijn of dat je niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang met mensen?, (2) Denkt u dat de meeste mensen zouden proberen misbruik van u te maken als zij daartoe de kans krijgen of zouden zij proberen eerlijk te zijn? En (3) Denkt u dat mensen meestal behulpzaam proberen te zijn of denkt u dat zij meestal aan zichzelf denken? Respondenten konden op een elf-punts schaal aangeven waar zij zichzelf met betrekking tot de desbetreffende vraag zouden plaatsen. De combinatie van deze drie vragen staat ook bekend als de 'Rosenberg Scale' en wordt verondersteld een geldige en betrouwbare meting ($\alpha = 0,78$) van sociaal vertrouwen te zijn (Rosenberg, 1956; 1957; Zmerli & Newton, 2006). Een hoge score op de schaal van 0 tot en met 10 geeft een hoge mate van sociaal vertrouwen weer. Figuur 1 laat zien dat er zowel tussen als binnen de geselecteerde landen substantiële verschillen bestaan in de mate van sociaal vertrouwen.

Figuur 1 Sociaal vertrouwen in achttien Europese landen (gemiddelde en standaardafwijking)

Bron: European Social Survey, 2002

Het maatschappelijk succes van een individu is gemeten aan de hand van huishoudinkomen en het behaalde opleidingsniveau. Bij de meting van huishoudinkomen is gebruikgemaakt van klassenmiddens van de aangeboden inkomenscategorïeën. Deze categorisatie was in alle landen hetzelfde met uitzondering van Frankrijk, Hongarije en Ierland; voor deze landen is een indeling gecreëerd die vergelijkbaar is met de overige landen. Huishoudinkomen is gecorrigeerd voor het aantal leden van het huishouden ($\text{huishoudinkomen} / \sqrt{\text{aantal huishoudleden}}$) om rekening te houden met schaalvoordelen en is gestandaardiseerd binnen landen. Ten slotte is een logtransformatie toegepast. De variabele inkomen kent redelijk veel ontbrekende waarden (16 procent). Om vertekening van de resultaten te voorkomen zijn de ontbrekende waarden in de inkomensvariabele op nul gezet en is er een dichotome variabele aangemaakt die aangeeft of een respondent een ontbrekende waarde heeft (coëfficiënt is niet significant en zal niet in tabellen worden getoond). Het behaalde opleidingsniveau is gemeten door te vragen naar het hoogst voltooide opleidingsniveau. Dit is gehercodeerd volgens de ISCED-97 standaard (UNESCO) om vergelijking tussen landen mogelijk te maken. Deze standaard bevat zeven categorieën en loopt van niet afgemaakt primair onderwijs tot hoger niveau tertiair onderwijs.

Maatschappelijke participatie is vastgesteld aan de hand van de mate van participatie in maximaal twaalf verschillende typen verenigingen waarbij onderscheid is gemaakt tussen lidmaatschap, donatie, deelname en vrijwilligerswerk. Respondenten die in het geheel niet par-

ticiperen in maatschappelijke organisaties vormen de categorie 'geen participatie'. Leden en/of donateurs van één of twee verenigingen die niet deelnemen aan activiteiten en géén vrijwilligerswerk verrichten, vormen de categorie 'passieve participanten in één of twee verenigingen'. Leden en/of donateurs van meer dan twee verenigingen vormen de categorie 'passieve participanten in meer dan twee verenigingen'. Neemt men deel aan activiteiten en/of verricht men vrijwilligerswerk bij één of twee verenigingen, dan valt men onder de categorie 'actieve participanten in één of twee verenigingen'. Actieve participanten in meer dan twee verenigingen vormen de categorie 'actieve participanten in meer dan twee verenigingen'. De variabele maatschappelijke participatie wordt als een set van dummy variabelen opgenomen in het model waarbij de 'geen participatie' geldt als referentiecategorie.

Sociale distantie is onderverdeeld in de aspecten identificatie en traumatische ervaringen. Om te bepalen of mensen zich wel of niet kunnen identificeren met de mensen om hen heen, is gevraagd of mensen tot een etnische minderheid behoren. 'Behoren' doelt in deze op zich verbonden voelen of zich identificeren met. Dit betekent dat mensen die feitelijk wel tot een etnische minderheid behoren maar zichzelf niet als lid van een minderheid beschouwen niet tot een minderheid worden gerekend, hetgeen aansluit bij de achterliggende theoretische gedachte over de subjectiviteit van identificatie. Om slachtofferschap van criminaliteit vast te stellen is gevraagd of de respondent, of een lid van zijn of haar huishouden, in de afgelopen vijf jaar al dan niet slachtoffer is geweest van inbraak of lichamelijk geweld. Hierbij wordt verondersteld dat slachtofferschap van dierbaren een 'gedeelde' ervaring kan vormen waardoor het sociaal vertrouwen kan worden aangetast zonder dat men zelf slachtoffer is geweest. Voor de variabele ervaren van discriminatie is gevraagd of men zichzelf ziet als lid van een groep die in het betreffende land wordt gediscrimineerd. Voor alle aspecten van sociale distantie wordt verondersteld dat als de respondent aangegeven heeft 'het niet te weten', dit te vergelijken is met respondenten die zichzelf niet rekenen tot een slachtoffer, een minderheid of gediscrimineerde groep. Respondenten met ontbrekende waarden op een van bovenstaande variabelen zijn verwijderd.

Religiositeit is een dichotome variabele die aangeeft of men zichzelf als lid van een denominatie of geloofsgemeenschap beschouwt (1) of niet (0). Ter controle is een viertal variabelen meegenomen. Mannen kregen score 0 en vrouwen score 1. De leeftijd van de respondenten varieert van 25 tot 70 jaar. Urbanisatiegraad heeft vijf waarden oplopend van (0) wonend op het platteland, tot (4) wonend in een hoogstedelijk gebied. Burgerlijke staat is gemeten met nooit-gehuwden als referentie categorie en de volgende drie dummy variabelen: gehuwd/samenwo-

nend, gescheiden en verweduwd. In tabel 1 zijn de verdelingskenmerken van de variabelen op het individuele niveau weergegeven.

Tabel 1 Beschrijvende waarden van de variabelen op het individuele niveau

	N	Minimum	Maximum	Gemid- delde / aandeel (%)	Standaard deviatie
<i>Maatschappelijk succes</i>					
Inkomen (excl. ontbrekende waarden)	20293	-5,52	4,26	-0,29	0,95
Opleidingsniveau	24203	1	7	3,94	1,52
<i>Maatschappelijke participatie</i>					
Geen participatie	24203	0	1	30%	
Passief (in ≤ 2 verenigingen)	24203	0	1	24%	
Passief (in > 2 verenigingen)	24203	0	1	21%	
Actief (in ≤ 2 verenigingen)	24203	0	1	12%	
Actief (in > 2 verenigingen)	24203	0	1	13%	
<i>Sociale distantie</i>					
Behorend tot minderheid	24203	0	1	3%	
Slachtoffer criminaliteit	24203	0	1	23%	
Slachtoffer discriminatie	24203	0	1	6%	
<i>Religie</i>					
Gelovig	24203	0	1	64%	
<i>Controlevariabelen</i>					
Vrouw	24203	0	1	52%	
Leeftijd	24203	25	70	46,25	12,42
Urbanisatiegraad	24203	0	4	2,00	1,19
<i>Burgerlijke staat:</i>					
Nooit-gehuwd	24203	0	1	14%	
Gescheiden	24203	0	1	6%	
Verweduwd	24203	0	1	4%	
Gehuwd/samenwonend	24203	0	1	76%	

BRON: European Social Survey, 2002

De inkomensongelijkheid in een land wordt uitgedrukt in de Gini-coëfficiënt, waarbij 0 staat voor volledige gelijkheid en 100 voor volledige ongelijkheid. De gegevens zijn afkomstig uit het World Factbook van de CIA (2003). De grootste ongelijkheid wordt gevonden in Portugal (38,5) en Denemarken (23,2) blijkt het meest gelijke land in onze selectie van landen.

Het percentage maatschappelijk participanten is verkregen door aggregatie van de individuele ESS-gegevens per land. Deze variabele representeert hoeveel procent van de bevolking, passief dan wel actief, participeert in maatschappelijke organisaties. Denemarken (96,8) kent het hoogste percentage participanten en Griekenland (27,8) het laagste.

Voor de mate van etnische fragmentatie introduceren we de schaling van Alesina et al. (2002), waarbij de Encyclopedia Britannica (2001) als belangrijkste bron is gebruikt. Deze meting geeft de kans aan dat twee a-select gekozen individuen uit een samenleving tot verschillende etnische groepen behoren. Hoe hoger de score, des te gefragmenteerder de populatie. De etnische fragmentatie in onze steekproef is het grootst in België (0,56) en het laagst in Portugal (0,05).

De mate van religiositeit in een land wordt weergegeven door het percentage gelovigen in een land verkregen door aggregatie van de individuele scores op religiositeit. Percentages variëren van 27,5 in Zweden tot 96,7 in Griekenland. In tabel 2 wordt de beschrijvende informatie van de variabelen op het contextuele niveau getoond.

Tabel 2 Responspercentages, analysepopulaties en beschrijvende waarden van variabelen op het contextuele niveau

Land	Respons- percen- tage	Analyse- popula- tie	Sociaal vertrou- wen	Inko- mens- ongee- lijkheid (Gini)	% Maat- schap- pelijke partici- panten	Etnische frag- menta- tie	% Gelo- vigen
België	59,2	1194	4,99	25,0	82,9	0,56	48,4
Denemarken	67,6	1132	6,81	23,2	96,8	0,08	58,7
Duitsland	55,7	2180	5,07	28,3	81,4	0,17	60,4
Finland	73,2	1425	6,29	26,9	90,2	0,13	73,8
Frankrijk	43,1	1103	4,75	26,7	64,3	0,10	47,4
Griekenland	80,0	1825	3,37	35,1	27,8	0,16	96,7
Groot-Brittannië	55,5	1493	5,30	36,8	83,0	0,12	49,2
Hongarije	69,9	1139	4,24	25,0	34,2	0,15	63,2
Ierland	64,5	1457	5,81	35,9	78,8	0,12	82,8
Italië	43,7	917	4,44	36,0	55,5	0,11	77,4
Luxemburg	43,9	917	5,04	27,0	85,5	0,53	76,0
Nederland	67,9	1834	5,75	30,9	91,4	0,11	43,1
Noorwegen	65,0	1574	6,53	25,8	91,7	0,06	49,8
Polen	73,2	1366	3,66	34,1	28,5	0,12	93,3
Portugal	68,8	1030	4,25	38,5	38,5	0,05	87,8
Slovenië	70,5	980	4,17	28,4	67,4	0,22	49,7
Spanje	53,2	1172	4,79	32,5	50,0	0,42	79,8
Zweden	69,5	1467	6,26	25,0	95,8	0,06	27,5
Totaal	61,4	24203					
Gemiddelde			5,08	30,06	69,09	0,18	64,72
Standaarddeviatie			0,99	4,93	24,15	0,16	19,50

BRON: European Social Survey, 2002

4. Analyse en resultaten

4.1 Analyse

166

In dit onderzoek maken we gebruik van multiniveauanalyse om de individuele en contextuele effecten te schatten, zodat rekening wordt gehouden met het feit dat de individuele waarnemingen binnen landen niet onafhankelijk van elkaar zijn (Snijders & Bosker, 1999). De mate waarin waarnemingen binnen landen samenhangen, wordt weergegeven met de intraklasse-correlatie; deze is in onze studie 0,23. Dit wil zeggen dat 23 procent van de variantie in sociaal vertrouwen te duiden is in termen van verschillen tussen landen en 77 procent in termen van verschillen binnen landen (tussen individuen).

In tabel 3 presenteren we de resultaten. Gestart wordt met een nulmodel dat als basis dient voor de berekening van de verklaarde variantie van de beide niveaus. In model 1 zijn de controle variabelen toegevoegd. Model 2 bevat vervolgens alle variabelen op het individuele niveau. Gegeven het beperkte aantal landen (vrijheidsgraden) op het contextuele niveau zijn de landkenmerken één voor één toegevoegd aan het individuele model (model 3 tot en met 6). In het eindmodel (model 7) nemen we, wetende dat het aantal vrijheidsgraden beperkt is, de landkenmerken ten slotte tegelijkertijd op om rekening te houden met hun eventuele onderlinge samenhang. In de keuze voor de variabelen op het contextuele niveau is rekening gehouden met een mogelijke invloed van een voormalig communistisch bewind. Omdat het effect van 'communisme' grotendeels samenvalt met het percentage participanten (weinig participatie in voormalig communistische landen) en het effect niet significant blijkt te zijn in het eindmodel, is besloten deze variabele niet op te nemen. In de modellen worden naast de effect-schattingen, de variantiecomponenten en de proporties verklaarde varianties op beide niveaus weergegeven (Snijders & Bosker, 1999).

4.2 Resultaten multiniveau-analyse

Uit model 1 blijkt dat vrouwen meer sociaal vertrouwen vertonen dan mannen, dat met de leeftijd het sociaal vertrouwen minimaal toeneemt en dat gescheiden personen minder en personen die samenleven met een partner meer vertrouwen vertonen dan nooit-gehuwden. Opvallend detail is de negatieve waarde van de proportie verklaarde variantie op het landniveau in model 1. De verschillen in gemiddelde score op de mate van sociaal vertrouwen tussen landen blijken toe te nemen door het opnemen van individuele controle variabelen. Met andere woorden, als er rekening wordt gehouden met compositieverschillen, zijn de verschillen tussen landen groter.

In model 2 zijn de theoretisch relevante variabelen op het individuele niveau toegevoegd. We vinden sterke ondersteuning voor onze hypothesen die zijn afgeleid uit de ideeën over maatschappelijk succes, maatschappelijke participatie, sociale distantie en religiositeit. De indicatoren voor maatschappelijk succes, het inkomen en opleidingsniveau, hebben een positieve invloed op de mate van sociaal vertrouwen. Zo is het verschil tussen laagst en hoogst opgeleiden bijna een vol punt ($0,161 \times 6$) op de elf-punts schaal van sociaal vertrouwen. Maatschappelijke participatie bevordert het sociaal vertrouwen ook waarbij zowel intensiteit als kwantiteit een rol spelen. Ten opzichte van degenen die niet participeren, neemt de mate van sociaal vertrouwen toe naarmate men van meer verenigingen lid is. Daarnaast wijzen de resultaten uit dat participatie niet noodzakelijk actief hoeft te zijn; ook passieve participatie draagt bij aan sociaal vertrouwen. Weliswaar blijkt actieve participatie samen te gaan met meer vertrouwen dan passieve participatie als er sprake is van lidmaatschap van meer dan twee verenigingen, maar onder mensen met slechts één of twee lidmaatschappen draagt passieve participatie in ongeveer even sterke mate bij aan het sociaal vertrouwen dan actieve participatie. Vanuit het idee van sociale distantie werd verwacht dat degenen die zichzelf rekenen tot een minderheid of slachtoffer zijn van criminaliteit of discriminatie, minder sociaal vertrouwen vertonen. Uit het model blijkt echter dat mensen die zichzelf tot een minderheid vinden behoren evenveel vertrouwen vertonen als mensen die zichzelf tot de meerderheid rekenen. Slachtofferschap van zowel criminaliteit als van discriminatie leidt wel tot een verminderd sociaal vertrouwen waarbij ervaren discriminatie voor de sterkste afname zorgt ($b = -0,219$ en $b = -0,549$ respectievelijk). Ten slotte vinden we ondersteuning voor de verwachting dat gelovigen meer sociaal vertrouwen rapporteren dan niet-gelovigen. De sterkte van het effect is echter beperkt. Door de opname van de variabelen op het individuele niveau wordt in totaal 9 procent van de variantie binnen landen en 24,1 procent van de variantie tussen landen (als gevolg van compositie-effecten) verklaard.

Voor de interpretatie van de contextuele invloed op de mate van sociaal vertrouwen zullen we met name uitgaan van het eindmodel (model 7).² De mate van inkomensongelijkheid blijkt, gecontroleerd voor andere contextuele kenmerken, geen significante invloed te hebben op de mate van sociaal vertrouwen. Op basis van model 3 zou de hypothese dat bij een grotere inkomensongelijkheid de mate van sociaal vertrouwen kleiner is worden ondersteund, maar we moeten concluderen dat het effect van inkomensongelijkheid deels causaal wordt geïnterpreteerd door de overige contextuele kenmerken, in het bijzonder het aantal participanten in het land.

Het percentage verenigingsparticipanten laat een duidelijk positief effect zien in model 7 ($b = 0,034$), hetgeen een ondersteuning betekent

Tabel 3 De invloed van individuele en contextuele kenmerken op sociaal vertrouwen (random effect multivivaanalyse)

	Model 0		Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5		Model 6		Model 7	
	b	se	b	se	b	se	b	se	b	se	b	se	b	se	b	se
Intercept (random)	5,087 **	0,226	4,859 **	0,234	4,047 **	0,210	6,560 *	1,130	1,948 **	0,328	4,263 **	0,310	5,469 **	0,614	2,360 *	0,893
Individuele kenmerken																
<i>Maatschappelijk succes</i>																
Inkomen					0,096 **	0,014	0,096 **	0,014	0,097 **	0,014	0,096 **	0,014	0,096 **	0,014	0,097 **	0,014
Opleidingsniveau					0,161 **	0,009	0,161 **	0,009	0,161 **	0,009	0,161 **	0,009	0,161 **	0,009	0,161 **	0,009
<i>Maatschappelijke participatie</i>																
Geen participatie (ref.)																
Passief (in ≤ 2 verenigingen)					0,177 **	0,034	0,177 **	0,034	0,174 **	0,034	0,177 **	0,034	0,176 **	0,034	0,173 **	0,034
Passief (in > 2 verenigingen)					0,359 **	0,038	0,359 **	0,038	0,355 **	0,038	0,360 **	0,038	0,359 **	0,038	0,355 **	0,038
Actief (in ≤ 2 verenigingen)					0,145 **	0,040	0,145 **	0,040	0,142 **	0,040	0,145 **	0,040	0,144 **	0,040	0,143 **	0,040
Actief (in > 2 verenigingen)					0,431 **	0,042	0,431 **	0,042	0,427 **	0,042	0,431 **	0,042	0,430 **	0,042	0,428 **	0,042
<i>Sociale distantie</i>																
Behorend tot minderheid					-0,074	0,064	-0,074	0,064	-0,075	0,064	-0,074	0,064	-0,074	0,064	-0,075	0,064
Slachtoffer criminaliteit					-0,219 **	0,027	-0,219 **	0,027	-0,219 **	0,027	-0,219 **	0,027	-0,219 **	0,027	-0,218 **	0,027
Slachtoffer discriminatie					-0,549 **	0,046	-0,549 **	0,046	-0,549 **	0,046	-0,549 **	0,046	-0,549 **	0,046	-0,549 **	0,046
<i>Religie</i>																
Gelovig					0,072 **	0,026	0,072 **	0,026	0,074 **	0,026	0,071 **	0,026	0,073 **	0,026	0,073 **	0,026
<i>Controlevariabelen</i>																
Vrouw			0,101 **	0,023	0,136 **	0,023	0,136 **	0,023	0,135 **	0,023	0,136 **	0,023	0,136 **	0,023	0,136 **	0,023
Leeftijd			0,002 ~	0,001	0,006 **	0,001	0,006 **	0,001	0,006 **	0,001	0,006 **	0,001	0,006 **	0,001	0,006 **	0,001
Urbanisatiegraad			0,004	0,010	-0,022 *	0,010	-0,022 *	0,010	-0,022 *	0,010	-0,022 *	0,010	-0,022 *	0,010	-0,022 *	0,010
<i>Burgerlijke staat Nooit-gehuwd (ref.)</i>																
Gescheiden			-0,203 **	0,057	-0,171 **	0,056	-0,171 **	0,056	-0,172 **	0,056	-0,171 **	0,056	-0,171 **	0,056	-0,172 **	0,056
Verweduwd			-0,058	0,072	0,003	0,071	0,002	0,071	0,003	0,071	0,003	0,071	0,003	0,071	0,003	0,071
Gehuwd/samenwonend			0,086 *	0,035	0,045	0,035	0,045	0,035	0,045	0,035	0,045	0,035	0,045	0,035	0,045	0,035

	Model 0			Model 1			Model 2			Model 3			Model 4			Model 5			Model 6			Model 7		
	b	se		b	se		b	se		b	se		b	se		b	se		b	se		b	se	
Landkenmerken																								
Inkomensongelijkheid										-0,083 *	0,037											-0,037	0,022	
% maatschappelijk partici-													0,030 **	0,004								0,034 **	0,005	
panten																								
Etnische fragmentatie																-1,190	1,280					-1,853 **	0,564	
% gelovigen																			-0,022 *	0,009	0,012 ~	0,006		
Variantie componenten																								
Variantie binnen landen	3,109 **	0,028	3,101 **	0,028	2,968 **	0,027	2,968 **	0,027	2,968 **	0,027	2,968 **	0,027	2,968 **	0,027	2,968 **	0,027	2,968 **	0,027	2,968 **	0,027	2,968 **	0,027	2,968 **	0,027
Variantie tussen landen	0,921 **	0,308	0,930 **	0,311	0,698 **	0,234	0,544 **	0,182	0,189 **	0,064	0,666 **	0,223	0,525 **	0,176	0,111 **	0,038								
R ² ₁ (in %)		0,0		9,0		12,9		21,7		9,8		27,6		42,8		87,7								
R ² ₂ (in %)		-1,0		24,1		40,8		79,2		27,6		42,8		87,7										

~ = p<0,10; * = p<0,05; ** = p<0,01

BRON: European Social Survey, 2002 (N₁ = 24.203; N₂ = 18)

voor de hypothese dat de mate van sociaal vertrouwen hoger is naarmate er meer maatschappelijk wordt geparticipeerd in een land. De maximale impact van deze variabele is meer dan twee punten op de elf-punts schaal ($0,034 \cdot (96,8 - 27,8)$). Dit contextuele effect staat los van de impact van individuele participatie; ook mensen die zelf niet participeren maar in een land met een hoge participatiegraad wonen, vertonen dus meer sociaal vertrouwen dan niet-participerenden in een land met een lage participatiegraad.

Etnische fragmentatie in een land werd verwacht een negatieve invloed te hebben op de mate van sociaal vertrouwen. Een gebrek aan homogeniteit maakt het mensen moeilijker zich met anderen te identificeren en geloof te hebben dat anderen dezelfde waarden en normen erop na houden. Op individueel niveau werd geen verschil in sociaal vertrouwen gevonden tussen mensen die zichzelf tot een minderheid of tot de meerderheid vinden behoren. Het verwachte lagere niveau van sociaal vertrouwen wordt wel teruggevonden op contextueel niveau in model 7 ($b = -1,853$). Er dient echter te worden opgemerkt dat het negatieve effect van etnische fragmentatie alleen significant is in het eindmodel, aangezien het effect wordt onderdrukt door inkomensongelijkheid (bivariate correlatie tussen etnische fragmentatie en inkomensongelijkheid is $r = 0,21$). Aanvullende testen hebben uitgewezen dat het niet waarschijnlijk is dat ongewenste processen zoals multicollineariteit de oorzaak zijn van de verschillen tussen model 5 en model 7.

Ten slotte laat het eindmodel zien dat het percentage gelovigen in een land een positief effect heeft op sociaal vertrouwen ($b = 0,012$), wat overeenkomt met de verwachting. Evenals bij maatschappelijke participatie in een land, impliceert dit effect dat het leven in een religieuze context bijdraagt aan sociaal vertrouwen, los van de religieuze opvattingen van het individu zelf. Bij dit resultaat dient echter een kanttekening te worden geplaatst. Het percentage gelovigen in een land hangt sterk negatief samen met het percentage maatschappelijke participanten ($r = -0,68$). Deze hoge correlatie geeft reden tot zorg voor multicollineariteit en inderdaad slaat het teken van het effect van percentage gelovigen om na opname van het percentage participanten. Het omslaan van het teken is echter ook causaal te interpreteren: door het filteren van de samenhang tussen religiositeit en sociaal vertrouwen van de negatieve invloed die via maatschappelijke participatie loopt, wordt het positieve effect van religiositeit pas zichtbaar. Een toets op multicollineariteit heeft geen signaal afgegeven dat er sprake is van een collineaire set predictoren. Desondanks adviseren wij enige voorzichtigheid omtrent de conclusie dat het percentage gelovigen het sociaal vertrouwen positief beïnvloed. Robuustheidstesten hebben uitgewezen dat de overige effecten niet worden beïnvloed door opname van percentage gelovigen op landniveau.

5. Conclusie en discussie

In traditioneel onderzoek naar sociaal vertrouwen heeft de focus meestal sterk gelegen bij verklaringen vanuit één niveau. Vaak is onderzoek gedaan vanuit de visie dat sociaal vertrouwen een persoonlijke eigenschap is en dat sociaal vertrouwen vooral samenhangt met individuele kenmerken. Een alternatieve benadering ziet sociaal vertrouwen echter als een eigenschap van de samenleving waarin mensen wonen. In dit artikel zijn beide uitgangspunten gecombineerd en zijn de kenmerken van individuen en landen simultaan opgenomen in een multiniveau-analyse. Hierdoor wordt duidelijk dat de combinatie van beide benaderingen ons inzicht vergroot in de manier waarop de sociale context van belang is bij de vorming van sociaal vertrouwen.

De effecten van de individuele kenmerken op sociaal vertrouwen in ons onderzoek zijn in lijn met de theoretische verwachtingen. Samenvattend blijkt dat het maatschappelijk succes, de verenigingsparticipatie, de ervaren sociale distantie en de religiositeit van individuen belangrijke determinanten zijn voor de mate waarin mensen sociaal vertrouwen rapporteren. Een interessante bevinding op dit individuele niveau is dat intensiteit van verenigingsparticipatie niet van doorslaggevend belang is. In zijn oorspronkelijke idee stelt Putnam dat face-to-face contact een voorwaarde is om personen met een andere achtergrond te leren vertrouwen. Dit impliceert dat actieve participatie in de vorm van deelname aan activiteiten of vrijwilligerswerk zal bijdragen aan sociaal vertrouwen, maar passief lidmaatschap en donaties niet. De resultaten van dit onderzoek wijzen echter uit dat passieve participatie eveneens bijdraagt aan vertrouwen. Hiermee wordt de gedachte ondersteund dat passieve participatie leidt tot een gevoel van binding met de betreffende vereniging en haar leden, en dat dit op zichzelf al bijdraagt aan sociaal vertrouwen. Bovendien wijzen de resultaten erop dat de kwantiteit van participatie (aantal verenigingen) een grotere impact heeft op sociaal vertrouwen dan de intensiteit (actief versus passief). Deze resultaten maken een aanscherping van Putnams theoretische verwachtingen mogelijk.

Naast de inzichten op individueel niveau, heeft deze studie ook inzichten op het contextuele niveau opgeleverd. Naar onze mening zit de belangrijkste bijdrage van deze studie vooral in de introductie van kenmerken van landen naast kenmerken van individuen. Ons onderzoek wijst ten eerste uit dat de mate van participatie in maatschappelijke organisaties in een land een belangrijke rol speelt bij het niveau van sociaal vertrouwen in een land. Blijkbaar zorgt gemeenschappelijke inzet voor de collectieve goederen in een land voor een context waarin mensen elkaar meer vertrouwen. De sociale netwerken die opgebouwd worden via intensieve maatschappelijke participatie, leiden wellicht bij

meer personen tot de verwachting dat het beginsel van reciprociteit zal worden gerespecteerd. Hierbij maken we de kanttekening dat uiteraard op basis van onze cross-sectionele studie geen volledige zekerheid wordt verkregen over de causale relatie tussen participatie en vertrouwen. Vertrouwen is mogelijk ook een voorwaarde voor deelname aan maatschappelijke initiatieven. Een belangrijke constatering blijft echter dat vertrouwen en maatschappelijke participatie samengaan.

Een tweede relevant resultaat aangaande het contextuele niveau is dat een hoge mate van etnische fragmentatie in een land samengaat met minder sociaal vertrouwen. Dit resultaat is opmerkelijk, aangezien in een andere recente landenvergelijkende studie geen invloed werd gevonden van de mate van etnische fragmentatie op de mate van sociaal vertrouwen (Gesthuizen, Van der Meer & Scheepers, 2009). Het is niet onmiddellijk duidelijk waar dit verschil vandaan komt; misschien doordat er gebruikgemaakt is van andere data (Eurobarometer 2004 versus European Social Survey 2002) of dat het onderzoek van Gesthuizen en collega's een grotere vertegenwoordiging van Oost-Europese landen bevat; het kan zijn oorsprong hebben in verschil in de metingen of in de overige opgenomen landenkenmerken in de modellen enzovoort. Het geeft naar onze mening wel aan dat hier wetenschappelijk gezien een interessant terrein ligt voor toekomstig onderzoek. Tegelijkertijd zou een studie naar de impact van fragmentatie op sociaal vertrouwen nauw aansluiten bij wat heden ten dage uitgebreid in de media wordt uitgediept onder de noemer 'door de immigratie en islamisering van de samenleving zijn *onze* waarden en normen in gevaar'. Deze opvatting, die door politieke partijen zoals de Partij Voor de Vrijheid en een substantieel deel van de Nederlandse bevolking wordt onderschreven, raakt de kern van het veronderstelde theoretische mechanisme: gebrek aan homogeniteit geeft mensen het gevoel er niet van op aan te kunnen dat anderen dezelfde waarden en normen zullen hebben. Als gevolg daarvan kan men zich moeilijker met de medemens identificeren en durft men minder te vertrouwen. Een aantasting van het algemene vertrouwen heeft op haar beurt weer negatieve gevolgen voor de cohesie en leefbaarheid van de samenleving.

Aanbevelingen voor onderzoek dat de rol van fragmentatie nader beschouwt, zijn tweërlei. In de eerste plaats is een uitbreiding van etnische fragmentatie met religieuze fragmentatie een wenselijke toevoeging om dicht aan te sluiten op de huidige publieke en politieke discussie over de islam in Nederland. In de tweede plaats verwachten wij dat het uitbreiden van de contextuele focus naar lagere niveaus een vruchtbare insteek is. In deze studie is etnische fragmentatie vastgesteld op landelijk niveau, maar fragmentatie op buurniveau, in de straat, of op het werk is wellicht een sterkere predictor voor sociaal vertrouwen. Op deze niveaus bevinden zich de personen met wie men daadwerkelijk

(gewenst of ongewenst) contact heeft. Als we Putnams idee volgen, kunnen we verwachten dat (face-to-face) contact met mensen met een andere etnische of religieuze achtergrond het sociaal vertrouwen vergroot, omdat het de mogelijkheid biedt in contact te komen met mensen met een andere achtergrond. In een sterk gefragmenteerde omgeving kan contact echter ook negatieve gevolgen voor sociaal vertrouwen hebben als mensen ervaren dat identificatie met andere etnische of religieuze groepen moeilijk is en waarden niet worden gedeeld. Meer inzicht in de vraag of fragmentatie gepaard gaat met distantie en minder sociaal vertrouwen of met positieve interetnische en interreligieuze contacten en meer sociaal vertrouwen kan worden vergroot met een onderzoeksopzet die de directe omgeving als context opneemt.

Noten

1. Dit artikel is een bewerking van de afstudeerscriptie van de eerste auteur. Dr. Ellen Verbakel is als universitair docent verbonden aan het Departement Sociologie van de Universiteit van Tilburg en Gerbert Kraaykamp is hoogleraar Empirische Sociologie bij de sectie Sociologie van de Radboud Universiteit Nijmegen. Correspondentie naar: Ellen Verbakel, Departement Sociologie, Universiteit van Tilburg, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg. E-mail: E.Verbakel@uvt.nl.
2. Om na te gaan of het relatief kleine aantal vrijheidsgraden op het contextuele niveau en eventuele multicollineariteit tussen predictoren de effecten van de landkenmerken instabiel maken, hebben we een toets op multicollineariteit en robuustheidstesten uitgevoerd. Voor deze laatste hebben we modellen geschat met iedere mogelijke combinatie van kenmerken op landniveau samen met de variabelen op het individuele niveau. De resultaten leiden niet tot ongerustheid over de robuustheid van de effecten van inkomensongelijkheid, percentage participanten en etnische fragmentatie. Waar relevant, beschrijven we de resultaten van deze testen in meer detail in de tekst.

Literatuur

- Alesina, A. & La Ferrara, E. (2002). Who trusts others? *Journal of public economics*, 85, 207-234.
- Anderson, B. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origins and spread of nationalism* (revised edition). London: Verso.
- Batson, C.D., Schoenrade, P.A. & Ventis, W.L. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. New York: Oxford University Press.
- Bellah, R.N., Madsen, R., Swidler, A., Sullivan, W.M. & Tipton, S.M. (1985). *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Brehm, J. & Rahn, W. (1997). Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital, *American Journal of Political Science*, 41 (3), 999-1023.

- Coleman, J.S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Dekker, P. & Van den Broek, A. (1998). Civil society in comparative perspective: Involvement in voluntary associations in North America and Western Europe', *Voluntas*, 9 (1), 11-38.
- Delhey, J. & Newton, K. (2003). Who trusts? The origins of social trust in seven societies. *European Societies*, 5 (2), 93-137.
- Delhey, J. & Newton, K. (2004). Social trust: global pattern or nordic exceptionalism? *WZB Discussion Paper*, No. 202.
- Duyvendak, J.W. & Hurenkamp, M. (eds.) (2004). *Kiezen voor de Kudde. Lichte Gemeenschappen en de Nieuwe Meerderheid*. Amsterdam: Van Gennep.
- European Social Survey (ESS) (2004a). *ESS Data File, Version 6.0*. Available online at: <http://ess.nsd.uib.no>.
- European Social Survey (ESS) (2004b). *ESS Survey Documentation and Fieldwork Documents*. Available online at: <http://ess.nsd.uib.no>.
- Gambetta, D. (1988). Mafia: The price of distrust. In D. Gambetta (ed.), *Trust: making and breaking cooperative relations* (pp. 158-75). Oxford: Blackwell.
- Gesthuizen, M., Van der Meer, T. & Scheepers, P. (2009). Ethnic diversity and social capital in Europe: tests of Putnam's thesis in European countries. *Scandinavian Political Studies*, 32 (2), 121-142.
- Hall, P.A. (1999). Social capital in Britain. *British journal of political science*, 29 (3), 417-459.
- Hart, J. de (1999). Godsdienst, maatschappelijke participatie en sociaal kapitaal. In P. Dekker (ed.), *Vrijwilligerswerk vergeleken: Nederland in internationaal en historisch perspectief* (pp. 230-240). Den Haag: Elsevier Bedrijfsinformatie.
- Inglehart, R. (1999). Trust, well-being and democracy. In M.E. Warren (ed.), *Democracy and Trust* (pp. 88-120). Cambridge: Cambridge University Press.
- Jowell, R. and the Central Co-ordinating Team (2003). *European Social Survey 2002/2003: Technical Report*. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University.
- Kelley, J. & De Graaf, N.D. (1997). National Context, Parental Socialization, and Religious Belief: Results from 15 Nations. *American Sociological Review*, 62, 639-659.
- Knack, S. & Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 112, 1251-88.
- Lewis, D.J. & Weigert, A.J. (1985). Social atomism, holism, and trust. *Sociological Quarterly*, 26 (4), 455-471.
- Luhmann, N. (1979). *Trust and power*. London: Pitman Press.
- Newton, K. (1997). Social capital and democracy. *American Behavioral Scientist*, 40 (5), 575-586.

- Newton, K. (1999). Social capital and democracy in modern Europe. In Van Deth, J.W., Maraffi, M., Newton, K. & P.F. Whiteley (eds.), *Social Capital and European Democracy* (pp. 3-24). London: Routledge.
- Newton, K. (2001). Trust, social capital, civil society and democracy. *International Political Science Review*, 22(2), 201-214.
- Orren, G. (1997). Fall from grace: The public's loss of faith in government. In Nye, J.S., Zelikow, P.D. & D.C. King (eds.), *Why Americans Mistrust Government* (pp. 77-107). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Portes, A. & Sensenbrenner, J. (1993). Embeddedness and immigration; Notes on the social determinants of economic action. *American Journal of Sociology*, 98 (6), pp. 1320-1350.
- Portes, A. & Landholt, P. (1996). The downside of social capital. *The American Prospect*, 7 (26), pp. 18-21.
- Putnam, R.D. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R.D. (1995a). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6 (1), 65-78.
- Putnam, R. D. (1995b). Tuning in, tuning out: the strange disappearance of social capital in America. *Political Science & Politics*, 28 (4), 664-83.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Rokeach, M., Smith, P.W. & Evans, R.I. (1960). Two kinds of prejudice or one? In Rokeach, M. (ed.) *The open and closed mind: Investigations into the nature of belief systems and personality systems*. New York: Basic Books, pp. 132-168.
- Rosenberg, M. (1956). Misanthropy and political ideology. *American Sociological Review*, 21: 690-695.
- Rosenberg, M. (1957). Misanthropy and attitudes towards international affairs. *Journal of Conflict Resolution*, 1: 340-345.
- Snijders, T. & Bosker, R.J. (1999). *Multilevel Analysis, an introduction to basic and advanced multilevel modeling*. London: Sage Publications.
- Uslaner, E. M. (2000). Producing and consuming trust. *Political Science Quarterly*, 115 (4), 569-590.
- Uslaner, E. M. (2002). *The moral foundations of trust*. New York, Cambridge University Press.
- Whiteley, P.F. (1999). The origins of social capital. In van Deth, J.W., Maraffi, M., Newton, K. & P.F. Whiteley (eds.), *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.
- Yamagishi, T. & Yamagishi, M. (1994). Trust and commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion*, 18 (2), 129-166.
- Zmerli, S. & Newton, K. (2006). Social trust and attitudes towards democracy: A close association after all? *Paper prepared for the ESRC Research Methods Festival*, St. Catherine's College, Oxford.